

Kako izbjeći cenzora? – slučaj Dubravka Horvatića

Željko Vegh

U časopisu „Kroatologija” objavio sam do sada dva rada o cenzuri hrvatskih književnika u doba komunizma. Činjenica je, o čemu sam u tim radovima pisao, da je o cenzuri u Hrvatskoj u doba komunizma vrlo malo pisano. Aleksandar Stipčević općenito je pisao o cenzuri u knjižnicama, malo je pisao o određenim knjižnicama. Istraživati cenzuru hrvatskih knjiga i hrvatskih književnika u doba komunizma nije potrebno samo zato da bi se znala istina o komunizmu, i da bi se poznavala povijest hrvatske književnosti, nego i da bi se razumjela današnja hrvatska kultura, i današnje hrvatsko društvo, u kojemu pojedinci na važnim mjestima u društvu i dalje razmišljaju u paradigmi „ili mi ili oni”, ali, sva sreća, nemaju poluge totalitarne države da posmicaju svoje „neprijatelje”, ili da ih barem smjeste u logore za preodgoj.

Književnik Dubravko Horvatić (1939. – 2004.), pjesnik, novelist, esejist, putopisac, godine 1974. objavio je novelu „Vruća listopadska noć” u časopisu „Encyclopaedia moderna”. Ta novela zabranjena je odlukom Vijeća Okružnoga suda u Zagrebu 2. studenoga iste godine. Nakon te zabrane Dubravko Horvatić ostao je bez zaposlenja te je živio kao profesionalni književnik pišući knjige za djecu i scenarije za seriju crtanih filmova o profesoru Baltazaru. Još je važnije to da je Horvatiću onemogućeno objavljivanje u književnim časopisima, osim u časopisu *Marulić* Hrvatskoga književnoga društva sv. Ćirila i Metoda (danas HKD sv. Jeronima). Godine 1977., prve godine svoje suradnje s časopisom *Marulić*, Dubravko Horvatić svoje tekstove, uglavnom putopise, objavljuje pod svojim imenom i prezimenom. Osim pod svojim pravim imenom, Horvatić je tekstove objavljivao pod imenom Vlaho Glagoljić i Tvrтко Varadin. U razdoblju od 1977. do 1984. objavio je Horvatić u *Maruliću* ukupno 71 tekst prikaza knjiga, likovnih i književnih kritika, sjećanja na pojedine osobe, novela, kazališnih kritika... Sedam novela objavljenih u *Maruliću* („Sunčani dan” (3/1978), „Olovna dolina” (5/1978), „Čudnovati konjanici” (6/1978), „Prsten” (1/1979), „Rijeke teku uzvodno” (3/1979.), „Priča o Patrikovim pričama” (4/1979) i „Staljinov rođendan” (5/1979)) objavljeno je 1989. u knjizi „Olovna dolina” (Biblioteka ITD, nakladnik Znanje) – „Priča o Patrikovim pričama” objavljena je pod naslovom „Patrikove čudnovate priče”. Knjiga „Olovna dolina” sadrži 17 novela – gotovo je pola objavljeno u časopisu

Marulić. U knjizi „Olovna dolina” nije naveden podatak da je sedam novela već objavljeno u časopisu *Marulić*. Iz navedenoga je očito da je Horvatić svoje književno pisanje, pisanje eseja, književnih kritika, putopisa, prikaze kazališnih predstava, mogao njegovati i razvijati zahvaljujući jedino časopisu *Marulić*. Dakle, časopis *Marulić* ključan je za razumijevanje književnoga opusa Dubravka Horvatića, pogotovo zato što se Horvatić u tom časopisu uspio dotaknuti teme Bleiburga i uopće hrvatskih žrtava 1945., a da je pri tom uspio izbjeći cenzuru, što nije uspio u „Vrućoj listopadskoj noći”. Međutim, pogledamo li prikaze Horvatićeva književnoga opusa u leksikonima i enciklopedijama hrvatske književnosti, uočiti ćemo da je ta činjenica zanemarena, da je Horvatićevo pisanje u *Maruliću* prešućeno. Tako se u opširnoj natuknici (2 stranice) o Dubravku Horvatiću u Hrvatskom biografskom leksikonu (5. sv. iz 2002.) uopće ne spominje časopis *Marulić* kao časopis u kojemu je Horvatić objavio 71 tekst! Autorica opširne natuknice o Horvatiću je Patricija Marušić iz redakcije Hrvatskoga biografskoga leksikona. Urednici su za noviju hrvatsku književnost akademici Dubravko Jelčić i Miroslav Šicel. Ni u Leksikonu hrvatskih pisaca (Školska knjiga, 2000.), urednici Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković, autor natuknice o Dubravku Horvatiću Cvjetko Milanja uopće ne spominje časopis *Marulić*, u kojem je Horvatić objavio daleko najviše tekstova u doba kada nije mogao objavljivati svoje knjige proze, a drugi časopisi su ga vrlo malo pripuštali (Republika, Forum). Čak ni akademik Tonko Maroević u natuknici, relativno skromnoj, o Dubravku Horvatiću u Hrvatskoj književnoj enciklopediji (2. sv., 2010. g.) ne spominje časopis *Marulić* kao jedini časopis u kojem je Horvatić mogao objavljivati svoju prozu „za odrasle” nakon slučaja novele „Vruća listopadska noć”. A bez konteksta, bez uzimanja u obzir časopisa *Marulić*, moguće je napisati ono, što je napisao Tonko Maroević: „Horvatićeva proza razmjerno je vješto pisana, no s prenatlaženom alegoričnošću i gotovo didaktičnom funkcijom.”

Prije nego pogledamo kako je Dubravko Horvatić u novelama objavljenim u *Maruliću* izbjegavao komunističku cenzuru, prvo ćemo pogledati slučaj kada nije izbjegao cenzuru.

Sam Horvatić to spominje u „Opasci o knjizi”, objavljenoj u knjizi „Olovna dolina”:

„Knjizi „Olovna dolina” pripada i novela „Vruća listopadska noć”, koja je tiskana u časopisu „Encyclopaedia moderna” br. 27/1974. i trajno zabranjena odlukom Vijeća Okružnog suda u Zagrebu dne 2. studenoga 1974.”

Zabranjena novela „Vruća listopadska noć” objavljena je u knjizi „Đavo u podne” 1993. (nakladnici Consilium i Matica hrvatska). Dio novele koji je uzburio komunističke cenzore je sljedeći:

„ – Još mi i danas dolaze ljudi, toliko godina poslije rata, zahvaljuju mi, kažu, da sam im spasio život. Oprostite, ali ja se ne sjećam. Pa kako se ne sjećate, čovječe, ja sam s dva druga večerao u vašoj kuhinji, kad su Nijemci zakucali na vrata, a vi me poslali kroz prozor prema šumi, ovuda, ovuda, rekli ste, i ja sam evo iznio živu glavu. Možda, družo i gospodine, ali tko bi se toga sjećao, kažem mu ja, niste vi jedini. Uh, koliko ih je bilo koji su kroz taj prozor izlazili... Teško je živjeti na ničijoj zemlji. Tek što si jedne nasitio, a na vrata ti kucaju drugi gladnici. I opet skidaš slaninu s tavana, samo da sačuvaš glavu. A i jedni i drugi, kad god navrate, ponesu nešto sa sobom, bilo mjeru žita, bilo kojega purana, sretan si što ovaj put ne traže konja, i još ti izdaju potvrdu da će ti to vratiti kada svrši rat, kad pobijede. Moja je žena vjerovala da ćemo barem polovicu dobiti natrag, jer jedni će svakako pobijediti, ali ja sam na to samo odmahivao rukom. I imao sam pravo. Ne samo da nisam ništa dobio, nego su me još sumnjicali da sam slao hranu u Zagreb, banditima. Veli, takvi su ih hranili, pa nije čudo da je Zagreb pao poslije Berlina. A za vrijeme rata mog su sina, kad god bi primio od mene kakvu pošiljku hrane, zvali na redarstvo i vikali na njega da dobiva hranu od šumske bande. Eh, Gospode, pa sad se snadi!”

Horvatić je ugrozio „svetost” NOB-a i partizana, nasuprot službeno omraženih ustaša i Nijemaca. Horvatić ne piše općenito o bilo koje dvije zaraćene strane u nekom ratu, i da će jedna pobijediti, nego za komunističke cenzore izjednačuje partizansku vojsku s ustaškom. To mu prigovara novinar Dražen Vukov Colić u Vjesniku 1974., u članku „Cinična pričica i internacionalistički humanizam”:

„Književnik Dubravko Horvatić nametnuo se svojedobno svojim podužim pjesmama u prozi u kojima uzaludne vojske uzaludno opsjedaju uzaludne gradove. Ali u posljednjem broju „Encyclopaedie moderne” (broj 27, za proljeće 1974.) iznenada su pale sve te mitološke maske. U pripovijetki „Vruća listopadska noć” sve su vojske dobile svoja imena i prezimena, a filozofijske općenitosti pretvorile su se u suđenje našoj nedavnoj prošlosti.

O čemu je riječ? U želji da se prekorače granice „blagoslovljene ideološke pilule koju pravovjerno treba progutati”, Dubravko Horvatić očito nastoji – u skladu s onom euforičnom i smišljeno planiranom tezom da će samo poezija reći istinu o ovom vremenu – proglasiti sintetsku ocjenu (ta, zar se „Encyclopaedia moderna” ne kiti titulom časopisa za sintezu znanosti, umjetnosti i društvene prakse?) o svim vojskama što su se borile na našem tlu za prošloga svjetskog rata.

U toj klasifikaciji Nijemci gaje samo debatne strasti, a ustaše i partizani ponašaju se savršeno jednako. Oni prvo pokupe svu hranu, zatim upriličuju montirane procese, da bi osuđene na smrt odmah oslobodili – preko

veze. Za Dubravka Horvatića u ovoj novelistici partizani i ustaše savršeno su jednaki po svojoj proždrljivosti, nasilnosti i familijarnosti.”

Horvatić u novelama objavljenima u *Maruliću* ne će dati vojskama „imena i prezimena”, nego će na drugi način „imenovati” vojske. Tako u noveli „Prsten”, objavljenoj u *Maruliću* 1979., pripovjedačica pripovijeda o logorima oko njezina grada. Pripovjedačica i druge žene, čiji su se muževi ili braća nalazili u logorima oko grada, donosili su do ograda hranu za logoraše:

„- Vi ste mladi, zapravo, jako ste mladi, i ne možete se toga sjećati. Vidite, na onim poljanama oko grada, pa negdje je već nešto i sagrađeno, ali većinom su to još uvijek ledine, svugdje su vam tada bili logori, sabirni logori. Gospode Bože, sve ograđeno žicom, a ipak su stražari s naperenim puškama hodali okolo naokolo i mjerili nas od glave do pete. Jednom su pucali za mnom i za mojom sestrom. To vam je bilo ovako: logoraši su isplahivali svoje rublje, pa znate, dva-tri puta udari onom krpom o korito, pa je opet digne u zrak, pa opet isto, a stražari su valjda pomislili da nam to oni daju nekakve znakove ... (...) U ovom vašem stanu, tu je onda stanovao jedan glazbenik, znate. I da vam kažem njegovo ime, ništa vam to ne bi pomoglo. On je danas zaboravljen. A bile su to krasne arije, te koje je on skladao. Žena mu je bila harfistica, zvala se Jelena. Oboje su već umrli, i kad god idem na Mirogoj, uvijek im odnesem žute ruže. Oni su ih tako voljeli ... No, pa to sam htjela reći, kad je moj muž bio u logoru, oni su me, tako reći, prehranjivali. Ja sam tada u dvorištu, tu gdje su sada garaže, imala kokošinjac. Moja kći koja živi u Kanadi, mislim da to znate, bila je tada malo dijete. Za nju i za muža sam to hranila. Danas mi je jasno da moj muž nikad nije ni okusio ništa od onih silnih bataka koje sam mu svaki dan nosila. Ah, vi ne možete ni zamisliti ono svakodnevno stajanje pred logorom. Mi, žene, s ove strane žice, naši muževi s one.”

O kojem je to logoru riječ, kod kojega grada, u kojoj državi? Kada se piše tekst s nakanom da se zaobiđe cenzura, onda je i te kako važna čitateljska publika, za koju književnik piše. Ovdje je riječ o čitateljima časopisa *Marulić*, domoljubnim hrvatskim čitateljima starije dobi, među kojima su mnogi izgubili članove svoje obitelji 1945., nakon što je Drugi svjetski rat završio. Oni su znali za logore partizanske vojske, u kojima su život izgubili mnogi koji su bili na strani suprotnoj od partizanske u ratu. Da su u noveli „Prsten” u pitanju partizanski logori kraj Zagreba, znamo iz dva podatka: pripovjedačica ne spominje rat kao vrijeme postojanja logora, i spominje tramvaje koji prolaze kraj Botaničkog vrta. Upravo to da se ne navodi rat kao kontekst u kojemu postoje logori potvrđuje da je riječ o partizanskim logorima, koji su postojali u Zagrebu po završetku Drugoga svjetskoga rata, iz kojih se muškarce odvodilo u smrt, i tijela njihova bacana

su u nepoznate jame. Dakle, „tajni” sporazum između autora i čitatelja omogućuje pisanje o zabranjenim temama. I muž anonimne pripovjedačice odveden je iz logora u smrt.

„- Ne znam ni gdje mu je grob. Ni njegov prsten nemam. A htio mi ga je ostaviti. Išao je u koloni, on je već znao da ga vode na strijeljanje, ja to nisam još znala. Samo sam hodala uz kolonu da vidim kamo će ih odvesti, kamo će ga odvesti.”

Novelu „Olovna dolina” Horvatić posjećuje uspomeni Josipa Turkovića, podravskoga slikara. U noveli se pejzaž pojavljuje kao simbol tjeskobe, kao simbol mjesta gdje više ničega nema. Simbolika i istovjetno znanje o povijesnim događajima književnika i čitatelja omogućuje pisanje o zabranjenim temama, ovdje o Bleiburgu. Početak novele je simboličan:

„- Tamo više ničega nema, ničega – rekoše nam kad smo zapitali što je iza guste, crne šume, iza obronaka obraslih crnogoricom. Zurili smo u vodu što se kovitlala pod lukovima mosta, u moćnu rijeku, i potom ponovno upitali što je iza obronaka nad ovom kotlinom, naglasivši nemogućnost da nema baš ničega. – Ne, tamo nema ničega – rekoše nam opet, sada nekako otržito. Ostali smo sami na mostu, osluškivali smo šum vode. I hlad što se spuštao iz crnog zelenila okolnih planina. Gledali smo onaj drugi most, pa iza njega treći, naslućujući da je to zapravo brana, a ne most, i gledali smo kako promiču oblaci i vlakovi i kako se automobili gube u raznim smjerovima. Pitao sam se u sebi u kojem ćemo smjeru, a onda je Joža glasno rekao: - Idemo tamo! – To je značilo da krećemo prema području gdje ničega nema ili gdje više ničega nema, kako su nam rekli. (...) Sada nam je trava zastirala vidik, kao cijelog dana šuma, pa opet nismo znali idemo li prema onoj crnoj točki. Tu bi mogla biti kakva močvara, živo blato, tko bi znao ... počeli smo koračati oprezno, opipavati tlo gdje god bi nam se učinilo podatnim, mekšim. Ali žudili smo za bilo kakvom vodom, jer zadnji put se napismo još visoko u gori. Morila nas je žeđ, morila nas je neizvjesnost, morila nas je nestrpljivost. I kada sam već htio naglas prokleti našu ludu zamisao da pođemo nizašto baš u ništa, spazismo nekakav puteljak. Trava je pak svakim korakom postajala sve niža i rjeđa. I crna se točka uskoro ukazala, kroz prorijeđenu travu, kao velika koliba, sklepana od neotesanih dasaka, već trulih i pocrnjelih. Nije bilo ničega što bi odavalo da tu netko živi, nije bilo čak ni psa. Ali kad smo joj se posve približili, ugledali smo ljestve prislonjene na kolibu i na njima nekakvu vojničku bluzu, prepunu kolajni. Pošli smo prema njoj, ali zaustavio nas je glas iza nas: - Stanite i ne mičite se! Ruke gore! U zrak!... Tako! Sad se polako okrenite ...

Ugledali smo nekog starca, sijedog, suhog, bezuboga, odjevena u gotovo istu onakvu bluzu, kakva je visila na ljestvama. I ova na njemu

bila je prepuna svakakvog znamenja, svakakvog ordenja. U rukama je držao pušku, možda već zastarjelu, ali uperenu u nas. Nismo se uspjeli ni pogledati. Zurili smo u starca koji nas je bijesno mjerio od glave do pete.

Nema pregovora – rekao je odjednom. – Nema nikakvih pregovora!

Mora da je zamijetio nerazumijevanje na našim licima, jer je dodao još bjesnije:

Ne trebate glumiti! Sve znam! Došli ste iz Forresa!

Iz Forresa? Nismo mi ni iz kakvog Forresa, mi smo iz ...

Šuti! Tebe znam još iz Invernessa – izderao se starac.

Šutjeli smo pred uperenom puškom, premišljajući kako da se izvučemo iz ruku tog luđaka. A on je mljeo kako je ratovao protiv nas dok smo bili još u Invernessu i kako se ne misli predati ni sada kada smo u Forresu, makar smo sve njegove pobili. (..)»

Stari vojnik na kraju kaže:

„- Tu nije ništa, tu nema ničega, ovaj dio svijeta uopće ne postoji.”

„Kada sam, već na polasku, bojažljivo upitao zašto tu ničega nema, zašto nema ovoga kraja kada smo mi u njemu, zgrabio je kamen s tla i zavitlao ga za mnom.

Sutradan smo opet stajali na onome mostu i opet smo zapitkivali što je iza guste, crne šume, iza obronaka obraslih crnogoricom. I opet su nam odgovarali da tamo nema ničega, više ničega.

A je li ikada tamo što bilo? – upitao sam najednom.

Čovjek me pogledao razrogačenih očiju, ogledao se uokolo kao da kazuje nešto osobito povjerljivo, i napokon prošaptao: - Priča se da je tamo nekoć bila bitka, zapravo pokolj. – I ogledao se još jednom oko sebe, a onda je bez pozdrava odjurio niz most, kao da ga gone dusi tih poklanih, prokletih.”

Pripovjedač s prijateljima odlazi na mjesto koje ne postoji, koje nikada nije ni postojalo, a ipak, o tom se mjestu pripovijeda da je nekada na tom nepostojećem mjestu bila bitka i veliki pokolj. „Nepostojeće mjesto” simbolizira zabranu govora o tom mjestu, a nazivi dvaju gradova u Engleskoj, koje stari vojnik spominje kao mjesta bitaka, u hrvatskom čitatelju potiču spoznaju da mjesto kojega nema i koje nikada nije postojala jest Bleiburg, mjesto tragedije. Na takav suptilan način autor novele i čitatelj postaju urotnici, koji ruše cenzuru i na simboličan način razgovaraju o zabranjenim temama. Jer, u totalitarnoj državi književnik ruši cenzuru samo uz pomoć čitatelja, čitatelja koji je upoznat s događajima o kojima se ne smije pisati tako, da ih se imenuje.

Posebno „alegorijska” novela je novela „Rijeke teku uzvodno”, objavljena u br. 3 *Marulića* 1979. Novela je to u kojoj je Horvatić, na alegorijski način, oslikao sve bitne značajke totalitarne države.

„U svojim je uspomenama jedan izbjeglica iz Bornitezova raja, neki novinar, opisivao one dane, kada je gubernador zauzimao pokrajinu za pokrajinu za pokrajinom. Mrtvi su ležali na cestama, visjeli na trgovima, trupla su plovila niz rijeke kao trupci. No sve te leševe gubernadorova je propaganda pripisivala crnoj bilanci protivnika. A na koji je način uspijevala u tome uvjerio se i sam pisac na vlastitoj koži, dvadesetak dana nakon što su Bornitezove jedinice zauzele njegov rodni grad: tog popodneva otišao je na rijeku, nedaleko grada, u ribolov. Puškaranje je napokon prestalo, i mladić se ponadao da će poboljšati prehranu svoje obitelji kakvom tustom ribom. Upecao je već dva-tri manja komada, a onda je opazio nešto crno u šiblju na sredini rijeke. I nizvodno, blizu mosta, također je nešto crno zapelo u šašu. Bilo je to dosta daleko i nije mogao razabrati što je to. Ali je najednom, nedaleko sebe, spazio u vodi nadut leš, pa još nekoliko njih kako plove sredinom rijeke. Onako uzbuđen potrčao je uz nasip što ga noge nose, ostavivši na obali sav svoj pribor, i tu, stotinjak metara od obale, zaustavio ga je iznenadno i grubo jedan gubernadorov vojnik. (Tih dana ljudi nisu trčali, osim u pogibli, da ne svrate na sebe neželjen pogled, da ne privuku metak!). Podignuvši pušku, vojnik je najprije zatražio isprave, a onda, vidjevši da pred sobom ima gotovo još dječaka, zapitao za razlog te žurbe. Ovaj je ispričao da rijeka nosi lešine, da je bio u ribolovu, ali da se ta riba ionako ne može jesti, jer sa Sjevera plove leševi ... Vojnik je sada ponovno podigao pušku i rekao mu da bi ga zbog tih riječi morao ubiti. – Ne mogu leševi dolaziti sa Sjevera, kad je tamo naša vojska – rekao je. – Leševi plove s Juga, zapamti, s Juga, gdje se još drži neprijatelj. – Mladić je već htio otpovrgnuti da rijeka teče sa Sjevera prema Jugu, prema moru, da leševi ne mogu ploviti uzvodno, ali se u zadnju sjetio da je čitav Sjever u gubernadorovim rukama, te da bi takva izjava značila optužbu vlasti, klevetanje, a takav se grijeh plaćao, čuo je to i vidio već, samo smrću. Zato je radije šutio. Vojnik ga je ispitljivo promatrao, a onda upitao što misli. – Bit će da sam se prevario – slagao je tada što je uvjerljivije mogao – imate vi pravo! Pa da, na Sjeveru su naši, a to je onda nemoguće... Hajde, idi sad, mlad si, pa još možda bude što iz tebe – rekao je tada vojnik, a mladiću se učinilo da taj baš nije siguran je li ispravno postupio. I zato je pošao nasipom u strahu da se vojnik ne predomisli. Ali nije se osvrtao, ali nije ni potrčao, obuzdavao je noge koje su same htjele pohitati, jer znao je da bi ga to stajalo života.”

Kao u Orwellovoj „1984.‟, tako je i u Horvatićevoj noveli bijelo crno, i istina je laž, i mir je rat. Ali, za razliku od Georgea Orwella, koji je pisao u demokratskom, slobodnom društvu, Dubravko Horvatić pisao je u totalitarnoj, stvarnoj orwellovskoj državi, u kojoj je pisac mogao biti i jest kažnjavan zbog pisanja, Horvatić je živio u državi u kojoj je slobodno pisanje značilo robovanje neprijatelju, a laž je značila istinu. Orwell je napisao „1984.‟, a Dubravko Horvatić je živio u 1984. i našao je u toj stvarnoj orwellovskoj godini svoj otok slobodnoga pisanja – časopis *Marulić* – u kojem je pisao o istini jedino kako je mogao, na alegorijski način. Prigovarati književniku takav način pisanja znači biti vojnik iz Horvatićeve novele, koji tumači da rijeke teku uzvodno, ako je to na korist totalitarnoj državi.

Poznajući duh komunizma, u kojemu, ako ti je dopušteno da dišeš na škrge, onda se tako moraš ponašati, Horvatić je jedan dio svojih tekstova u časopisu *Marulić* potpisivao pseudonimima Vlaho Glagoljić i Tvrtko Varadin, ali ne i novele. Nije koristio pseudonimima da bi njima potpisivao neke „nezgodne‟ tekstove, nego da ne bi, množinom svojih tekstova potpisanih svojim imenom i prezimenom, svratio na sebe pozornost komunističkih cenzora, da ne bi cenzori pomislili da se Horvatić previše „razmahao‟, osmjelio, da ne diše na škrge. Piši, pazi kako pišeš, i nemoj previše pisati, nemoj disati punim plućima!

U komunizmu je Horvatić bio cenzuriran, a u slobodnoj i demokratskoj Hrvatskoj podcijenjen i prešućen. To nije neobično, budući da je jedan od Horvatićevih cenzora, Dražen Vukov Colić, postao nakon 2000. godine jedan od vrlo cijjenjenih i društveno utjecajnih osoba, premda se nikada nije pokajao zbog svojega cenzorskoga posla. Dokle god se Hrvatska ne suoči sa svojim cenzorima, dotle neće istinski biti slobodna.